

เจ้าของ
ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่ปรึกษา
ศาสตราจารย์ ดร. วิทย์ วิชาเวทย์
ศาสตราจารย์ปรีชา ช้างขวัญอิน
ศาสตราจารย์พิเศษ ดร. สุนทร ภูมิ
รองศาสตราจารย์ ดร. มารค ตามไท

บรรณาธิการ
รองศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรหมทา

กองบรรณาธิการ
รองศาสตราจารย์ ดร. สุวรรณา สถาอานันท์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประทุม อังกูโรหิต
รองศาสตราจารย์ ดร. โสรัจ หงส์คารมภ์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชานุมงคล บุญหนุน

ฝ่ายสมาชิก
อรรณพ สะหาบ
สังเวียน ฟูเฟื่อง
สำนักงาน ชั้น ๑๑ อาคารบรมราชกุมารี
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
รหัสไปรษณีย์ ๑๐๓๓๐ โทรศัพท์
(๐๒) ๒๑๘๔๖๕๔

การส่งชื่อเขียน
กองบรรณาธิการยินดีรับพิจารณาชื่อเขียน
ทางวิชาการเกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่นบทความ
บทความวิจัย รายงานผลการวิจัย บทความหนังสือ
หรือบทวิจารณ์ชื่อเขียนที่เคล็ดพิถีพิถันวารสารพุทธ
ศาสนศึกษา จากนักวิชาการและบุคคลภายนอก
มหาวิทยาลัย ผู้สนใจส่งชื่อเขียนกรุณาส่งสำเนา
ชื่อเขียนนั้น ๒ ชุด
พร้อมแนบบันทึกรายชื่อ (ถ้ามี) ถึงบรรณาธิการ

อัตราค่าสมาชิก
๑ ปี ๓ ฉบับ ๖๐ บาท
๒ ปี ๖ ฉบับ ๑๒๐ บาท
๕ ปี ๑๕ ฉบับ ๓๐๐ บาท

สมัครเป็นสมาชิกติดต่อ ดร. ประทุม อังกูโรหิต
สำนักงานวารสารพุทธศาสนศึกษา ชั้น ๑๑ อาคาร
บรมราชกุมารี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๓๐
หน้าจัดส่งจ่าย ดร.ประทุม อังกูโรหิต
ไปรษณีย์จุฬาลงกรณ์

จำหน่ายปลีก เล่มละ ๒๐ บาท
ที่ศูนย์พุทธศาสนศึกษา ตามที่อยู่ข้างบน

พิมพ์ที่โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

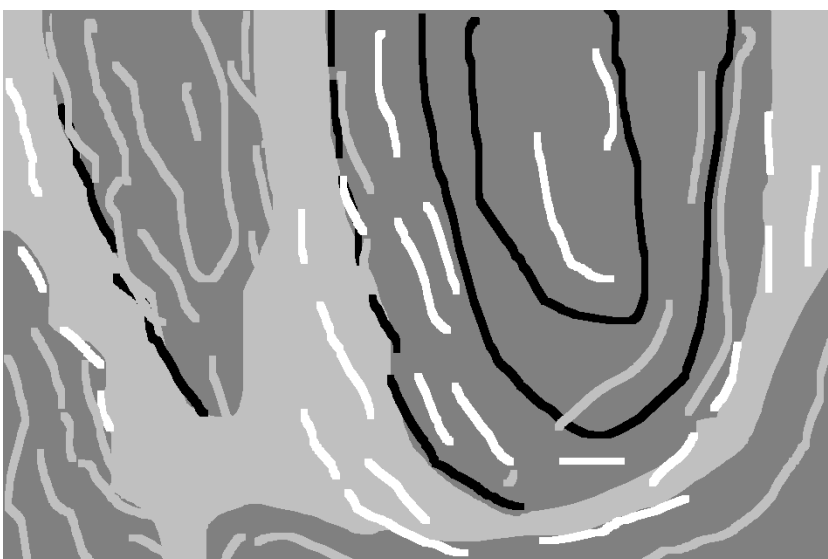
วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วารสารรายสี่เดือนของศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ISSN 0858-8325 ๑ ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๕๐

จากบรรณาธิการ

ปราชญ์ทางพุทธศาสนา

หลายปีมาแล้ว ผมเคยอ่านบทความของอาจารย์โดนัลด์ สแวนเดอร์ที่เขียนถึงพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ในบทความนั้น อาจารย์สแวนเดอร์เลือกที่จะเขียนถึงพระพุทธศาสนาในสังคมไทยผ่านทางนักคิดไทยที่มี

ความคิดผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนาบางท่าน ในบทบรรณาธิการของ “พุทธศาสนศึกษา” ฉบับที่แล้ว ผมได้พูดไปว่าอนาคตของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยจะเป็นไปอย่างไรนั้นส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับภูมิปัญญาของชาวพุทธไทยที่จะสามารถทำให้พุทธธรรมเป็นสิ่งที่มีความทันสมัยและปัจจัยทางสังคมอื่นๆ เช่น การเมืองการปกครอง วัฒนธรรม ระบบเศรษฐกิจเป็นต้น ได้มากนักน้อยเพียงใด เมื่อผมมานั่งอ่านบททวนสิ่งที่ตนเองเขียนไปแล้วก็นึกสงสัยว่า สิ่งที่ผมเสนอไปนั้นจะมีใครไหมหนอที่จะทำได้ บทบรรณาธิการฉบับนี้ผมอยากแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับประเด็นนี้ต่อ ที่ผมกล่าวถึงชื่อเขียนของอาจารย์สแวนเดอร์ข้างต้นก็เพื่อจะเกริ่นนำว่า หลักฐานอย่างหนึ่งที่แสดงว่าพระพุทธศาสนาในดินแดนอื่นๆเจริญออก

งามเพียงใดก็คือการมี “นักคิด” หรือ “ปราชญ์” ในทางพระพุทธศาสนาปรากฏอยู่ในดินแดนที่ว่่านั้น การมีจำนวนผู้นับถือพระพุทธศาสนาอย่างมหาศาลและมีพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาที่จัดกันอย่างเอิกเกริกอยู่เนื่องกันนั้นสำหรับผมยังไม่ใช่ว่าสัญญาณที่แสดงว่าพระพุทธศาสนาในประเทศนั้นรุ่งเรือง เพราะอะไรผมจึงเห็นอย่างนั้น คำตอบคือเพราะหลักการของพระพุทธศาสนาสำหรับบอกว่าอะไรคือสัญญาณแสดงความงอกงามของพระพุทธศาสนานั้นชัดเจนเหลือเกินในพระไตรปิฎก พระพุทธองค์นั้นตรัสเสมอว่าหากจะบูชาพระองค์ก็อย่าได้บูชาโดยอามิส ทรงแนะนำให้ชาวเราบูชาพระองค์ด้วยการปฏิบัติพระธรรม หากปราศจากการปฏิบัติพระธรรม พระธรรมก็ไม่อาจจะซึมซาบเข้าไปสู่ชีวิต ปราชญ์หรือนักคิดทางพระพุทธศาสนาตามความคิดของผมนั้นคือบุคคลที่พระธรรมได้ซึมซาบเข้ามาเป็นหนึ่งเดียวกับเนื้อตัวของท่าน เมื่อเป็นเช่นนั้น การคิด การพูด และการกระทำของปราชญ์ย่อมดำเนินไปตามธรรม

คำว่าปฏิบัติธรรมนี้สมัยนี้เราเข้าใจต่างไปจากที่เข้าใจกันในสมัยพุทธกาลมากเท่าที่ผมสังเกต เวลานี้เราเข้าใจกันว่าหมายถึงการทำสมาธิอย่างเป็นรูปแบบ เมื่อเข้าใจเช่นนั้นก็เลยเห็นว่าปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาบางท่านไม่ใช่ปราชญ์จริงเพราะท่านไม่เคยมีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรม ผมเคยได้ยินลูกศิษย์ของบางสำนักที่สอนการนั่งสมาธิอย่างเป็นรูปแบบพูดถึงท่านพุทธทาสและท่านพระพรหมคุณาภรณ์ว่า “สองท่านนี้ก็เก่งอยู่ดอก แต่ท่านก็ไม่ถือว่าเป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในสายตาของเรา เพราะท่านไม่เคยปฏิบัติธรรมเลย ท่านใช้เพียงความคิดอย่างเดียวเท่านั้นในการเข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้า ” ความเข้าใจเช่นนี้ผมเห็นว่าไม่ค่อยตรงกับที่บันทึกในพระไตรปิฎก ยกตัวอย่างเช่น คนบางคนทำของมีค่าตกแตก แต่สามารถทำใจได้ ไม่เสียใจฟูมฟาย คนเช่นนี้พระไตรปิฎกเรียกว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมโดยไม่จำเป็นว่าจะต้องเคยไปนั่งหลับตาภาวนาหรือไม่ อันที่จริงความหมายของการปฏิบัติธรรมในแง่ของการหลับตาภาวนานั้นผู้ที่เคยเรียนปรัชญาอินเดียมาย่อมจะทราบว่าเป็นเรื่องที่น่าหนักใจในแขนงหนึ่งของศาสนาฮินดูคือฮินดูแขนงโยคะ ในสมัยพุทธกาลคนจำนวนมาก (ซึ่งน่าจะเป็นคนส่วนใหญ่) ชีวิตเปลี่ยนจากการพึ่งเทศนาของพระพุทธเจ้า ผมคิดว่าลักษณะที่ว่านี้เป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา โดยทั่วไป ศาสนาของอินเดียมักสอนว่า “คุณจะไม่เปลี่ยนแปลงชีวิตได้อย่างถึงรากถึงโคนก็ต่อเมื่อคุณลงมือฝึกจิตของคุณด้วยระเบียบวิธีที่เคร่งครัดอย่างใดอย่างหนึ่ง ” พระพุทธองค์เมื่อแรกที่ออกผนวชแสวงหาโมกขธรรมก็ทรงเคยทดลองปฏิบัติตามแนวทางเหล่านี้ แต่ที่สุดท้ายก็ทรงพบว่าไม่ใช่หนทางที่ทรงแสวงหา ไม่มีการบันทึกอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรเกี่ยวกับกระบวนการวิธในการปฏิบัติธรรมของพระพุทธองค์ ที่บันทึกไว้นั้นมีเพียงว่าเมื่อทรงเลิกปฏิบัติพรตเหล่านั้นแล้วก็ทรงหันมาพิจารณาหาแนวทางด้วยพระองค์เอง แล้ววันหนึ่งก็ได้ตรัสรู้ ผมเข้าใจว่าการที่พระไตรปิฎกไม่ได้บันทึกขั้นตอนการปฏิบัติธรรมจากต้นไปหาปลายอย่างละเอียดที่แสดงว่าก่อนจะได้ตรัสรู้พระองค์ทรงปฏิบัติธรรมผ่านขั้นตอนอะไรบ้างนั้นเป็นเพราะพระพุทธศาสนาไม่มีรายละเอียดเช่นนั้น รายละเอียดที่เป็นขั้นตอนและเป็นกลไกของการปฏิบัติธรรมนั้นเกิดภายหลัง เช่นที่ปรากฏในคัมภีร์ “วิสุทธิมรรค” ที่รจนาโดยพระพุทธโฆษาจารย์ ผมอยากตั้งข้อสังเกตไว้ ณ ตรงนี้ว่า ขั้นตอนที่เป็นกลไกและมีรายละเอียดของการปฏิบัติธรรมในยุคอรธกถาไม่มีเนื้อหาคล้ายคลึงหรือใกล้เคียงกับที่สอนในศาสนาฮินดูมาก เป็นไปได้ไหมว่า เราได้รับเอาแนวคิดเรื่องการปฏิบัติธรรมนี้มาจากศาสนาฮินดู โดยที่ในสมัยพุทธกาลไม่มีการปฏิบัติที่ว่านี้เลย

การที่พุทธศาสนาดั้งเดิมตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมอย่างเป็นกลไกนั้นสำหรับผมเกี่ยวข้องกับทัศนะพื้นฐานของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับความหมายของคำว่า “ปฏิบัติธรรม” อย่างแยกไม่ออก คำว่าปฏิบัติธรรมนั้นภาษาบาลีเรียกว่า “ธมฺมจารี” ซึ่งตามรูปศัพท์แปลว่า “การประพฤติธรรม” มีพระพุทธทวณะที่รู้จักกันคืออยู่บทหนึ่งว่า “ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี” ซึ่งแปลว่า “ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม” คำว่า “ธมฺมจารี” ในพระพุทธทวณะนี้ผมคิดว่ามีความหมายห่างไกลจาก “ผู้ที่นั่งหลับตาภาวนาเพื่อเข้าถึงรหัสภาวะทางจิตบางอย่างที่อธิบายไม่ได้ด้วยเหตุผล” มากทีเดียว การประพฤติธรรมนั้นมีความหมายในเชิงที่เป็น “วิถีชีวิต” มากกว่า “กิจกรรมเฉพาะครั้งเฉพาะคราว” การปฏิบัติธรรมตามที่สอนกันในสำนักวิปัสสนาทั้งหลายในบ้านเราเวลานี้มักมีความหมายในทางที่เป็นกิจกรรมเฉพาะครั้งเฉพาะคราวไม่ใช่วิถีชีวิต กล่าวให้เข้าใจง่ายคือการปฏิบัติธรรมในสำนักวิปัสสนาทั้งหลายเปรียบเสมือน

การที่นักกีฬาเช่นนักมวยเข้าค่ายฝึกซ้อมอย่างเข้มงวดเป็นพิเศษ ต่างกันเพียงผู้ปฏิบัติวิปัสสนาเป็นนักกีฬาที่เข้าค่ายฝึกจิตเท่านั้น แต่มันเหมือนกันหมด การเข้าค่ายเป็นการจงใจใช้ชีวิตตามปกติมาใช้ชีวิตภายใต้เงื่อนไขที่ถูกควบคุมบางอย่างโดยมีความเชื่อว่ากิเลสนั้นจะถูกทำลายได้ก็โดยการเข้าค่ายทางจิตอันหนักหน่วงแบบต่อเนื่องรวดเดียวจบเท่านั้น ความเข้าใจเช่นนี้ผมไม่พบว่าพระพุทธทวณะรองรับในพระไตรปิฎกเลย ที่ผมพบมีเพียงว่า ในแต่ละวันพระพุทธองค์จะทรงพบผู้คนที่มาหาพระองค์บ้างหรือพระองค์เสด็จไปหาเขาด้วยพระองค์บ้าง คนเหล่านี้มีปัญหาในชีวิตต่างกัน แต่ทุกปัญหาจะเหมือนกันตรงที่สร้างความทุกข์ให้แก่พวกเขาเหมือนกัน เมื่อทรงพบบุคคลที่ชีวิตกำลังประสบกับความทุกข์เช่นนี้ก็จะทรงกระทำสิ่งที่ง่าย ๆ ตรงไปตรงมาที่สุดคือ “สอนด้วยพระวาจา” หรือที่เราเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ทรงเทศนา” บทเทศนาของพระพุทธองค์ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้นสำหรับผู้รู้ภาษาบาลีอื่นเป็นภาษาธรรมชาตอย่างหนึ่งเช่นเดียวกับภาษาไทย ภาษาอาหรับ ภาษากรีก หรือภาษาฮีบรูย่อมจะเข้าใจได้ว่าก็เหมือนกับบทสนทนาหรือบทเจรจาระหว่างมนุษย์ด้วยกันที่เราพบเห็นในชีวิตประจำวัน บทเทศนาของพระพุทธองค์นั้นมักทรงกระทำในรูปของการ “ชวนคุย” อย่างที่ภาษาฝรั่งเรียกว่า Dialogue จะทรงซักถามที่มาของปัญหาว่าท่านพบอะไรมาหรือชีวิตจึงเป็นทุกข์อย่างนั้น เมื่อเขาบอกว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนั้นก็ทรงชวนคุยต่อว่า ตรงจุดนี้ท่านจะสังเกตเห็นว่ามีช่องบางอย่างที่เกิดจากการที่เราคิดไม่รอบคอบแล้วช่องที่ว่านั้นแหละที่เปิดให้ความทุกข์ไหลเข้ามาสู่ชีวิตหรือสู่จิตใจของเรา ผู้ฟังก็จะพิจารณาเห็นตามได้ว่าใช่จริงๆ ด้วยท่าน เมื่อการสนทนาค่อยๆ ดำเนินลึกลงไปเรื่อยๆ ผู้ที่มาหาพระองค์เพื่อให้ทรงช่วยแก้ทุกข์ก็จะพบว่าแท้ที่จริงแล้วความทุกข์ในชีวิตมนุษย์นั้นเกิดจากความไม่ฉลาดในการใช้ชีวิตเท่านั้นเอง หาใช่อะไรไม่ และเรื่องนี้ก็อยู่ในวิสัยของเขาคิดที่จะเข้าใจและแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้นตามลำดับได้ ผมมีข้อสังเกตที่อยากจะเรียนท่านผู้อ่านเพิ่มเติมตรงนี้ว่า ในพระสูตรเก่าๆ อันได้แก่พระสูตรในนิคายทั้งสี่ยกเว้นขุททกนิกายนั้นตอนท้ายของพระสูตรมักบันทึกไว้เพียงว่า หลังจากการสนทนาผู้ฟังจะชื่นชมพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ ไม่มีการระบุว่าคนฟังบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์อย่างที่ปรากฏในคัมภีร์รุ่นต่อมาเช่นอรรถกถาหรือในคัมภีร์บางส่วนของพระไตรปิฎกด้วยกันที่น่าจะเรียบเรียงขึ้นใหม่กว่านั้นเช่นเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระพุทธประวัติหลังการตรัสรู้ใหม่ๆ ในวินัยปิฎกเป็นต้น

สิ่งที่ผมต้องการชี้ให้ท่านผู้อ่านเห็นจากข้อความข้างต้นนี้คือ (๑) เดิมนั้นการปฏิบัติธรรมไม่ได้มีความหมายเป็นเรื่องลึกลับหรือเกี่ยวข้องกับปาฏิหาริย์ในทางใดทางหนึ่ง หากแต่เป็นเรื่องที่ตรงไปตรงมา อธิบายได้ด้วยเหตุผลธรรมดาๆ (๒) แต่ต่อมาเมื่อผ่านยุคของพระพุทธเจ้ามาแล้ว จะเป็นเพราะอิทธิพลของศาสนาอื่นเช่นศาสนาฮินดูหรือไม่ผมไม่แน่ใจความหมายของการปฏิบัติในพุทธศาสนาได้เปลี่ยนไป โดยกลายมาเป็นเรื่องลึกลับหรือมีความหมายเกี่ยวข้องกับปาฏิหาริย์ในทางใดทางหนึ่ง การปฏิบัติธรรมในความหมายเดิมนั้นจะเริ่มด้วยการที่พระพุทธองค์จะทรงชวนบุคคลที่ชีวิตเป็นทุกข์แสนทรมานกัน จะทรงค่อยๆชี้ให้เขาเห็นว่ามิใช่ว่าอะไรบางอย่างอันเกิดจากความไม่ฉลาดในการใช้ชีวิตเขาจะมองเห็น จากนั้นจะทรงชวนคุยและชี้ไปเรื่อยๆ เมื่อเห็นว่าเพียงพอแล้วก็จะทรงหยุด การคุยกันนั้นก็เป็นการคุยอย่างมนุษย์ธรรมดา ที่ใช้ภาษาธรรมดาอย่างที่เราสมัยนี้ใช้กัน แต่เนื่องจากสิ่งที่ทรงชี้ให้เขาเห็นนั้นลึกลับ เป็นสิ่งที่เขาไม่เคยคิด

มาก่อน เมื่อได้ฟังสิ่งที่ลึกลับซึ่งเช่นนี้ก็เป็นธรรมดาที่เขาจะชื่นชมสิ่งที่ตรัสขึ้นนั้น นี่ก็เหตุผลว่าทำไมพระสูตรเก่าๆที่บันทึกบทเทศนาของพระพุทธองค์จะจบด้วยข้อความว่า “ในตอนท้ายของบทสนทนา บุคคลนั้นได้กล่าววาทจาแสดงความชื่นชมในสิ่งที่ได้ตรัสมา” ผมเชื่อว่าการสนทนานั้นไม่ใช่จุดสิ้นสุดของการปฏิบัติธรรม สิ่งนี้เป็นเพียงจุดเริ่มต้น เมื่อคนผู้นั้นจากพระพุทธองค์ไปแล้ว เขาจะนำเอาสิ่งที่ได้จากการสนทนานั้นไปใคร่ครองต่อ และสิ่งนี้แหละที่จะมีผลเปลี่ยนแปลงชีวิตเขาอย่างค่อยเป็นค่อยไป กระบวนการทั้งหมดนี้คือการปฏิบัติธรรมที่ผมเข้าใจและมั่นใจว่าตรงกับที่บันทึกไว้ในพระสูตรที่เก่าแก่ที่สุดทั้งหลายอันแสดงว่าพระพุทธศาสนาอย่างที่พระพุทธ-เจ้าทรงสอนจริง ๆ นั้นเป็นอย่างไร

แต่ต่อมา ความหมายของการปฏิบัติธรรมก็เปลี่ยนไป ในยุคอรรถกถามีการเขียนเอาไว้ชัดเจนว่าพระในพระพุทธศาสนามีสองคือคณฤชและวิปัสสนาพระคณฤชนั้นก็คือการเรียนปริยัติหรือทฤษฎี วิปัสสนาพระก็คือการเอาสิ่งที่เรียนมาในทางทฤษฎีนั้นมาปฏิบัติ หากท่านผู้อ่านนึกไม่ออกว่าระบบที่ว่าเป็นอย่างไรก็ขอให้นึกง่าย ๆ อย่างนี้ สมมติว่าท่านผู้อ่านไปบวชเป็นพระ เมื่อบวชแล้วอุปัชฌาย์อาจารย์ก็จะให้ท่านเรียนปริยัติคือเรียนว่าหลักการที่สำคัญๆของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร ท่านอาจได้เรียนเรื่องไตรสิกขา มรรคมงคลแปด ปฏิจسامุขปาทกรรม เป็นต้น จากนั้นอุปัชฌาย์อาจารย์ก็จะสอนกรรมฐาน คือสอนว่าจะทำสมาธิอย่างไร จากนั้นก็ให้ท่านลองปฏิบัติตาม โดยมีอุปัชฌาย์อาจารย์นั้นแหละคอยกำกับควบคุมว่าท่านทำถูกวิธีหรือไม่ และท่านมีความก้าวหน้ามากน้อยเพียงใด ผมมีข้อสังเกตว่า ภายใต้ระบบการจำแนกเช่นนี้ งานสองชนิดนี้แยกขาดจากกัน คือการเรียนปริยัติไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติเลย เพราะแม้ท่านจะเรียนปริยัติมามากอย่างไร (เช่นเป็นเปรียญ ๕ ประโยค) แต่เมื่อมาเรียนปฏิบัติ กรรมฐานที่อาจารย์สอนก็จะเป็นเรื่องใหม่อีกต่างหาก ไม่เกี่ยวกันเลย การที่สองงานนี้แยกกันดูเหมือนท่านที่จำแนกคือพระอรรถกถาจารย์ท่านก็จำแนกโดยมีสมมติฐานว่าสองเรื่องนี้แยกกัน โดยท่านให้เหตุผลว่างานคณฤชนั้นสำหรับสร้าง “นักทฤษฎี” เอาไว้แก้ต่างพระพุทธศาสนาเวลาที่ถูกรุกรานโดยบุคคลในศาสนาอื่นหรือในพุทธศาสนาด้วยกันนี้แหละแต่เป็นพวกหลงผิด ส่วนงานวิปัสสนานั้นสำหรับสร้าง “นักธรรม” อันหมายถึงผู้ที่ชีวิตดำเนินในพัฒนาสูงขึ้นจนบรรลุความเป็นอริยะ สองงานนี้โดยธรรมชาติแยกกันอยู่แล้ว งานวิปัสสนาไม่ต้องผ่านงานคณฤชก็ได้ แต่ผู้ที่ผ่านงานแรกแล้วอยากยกระดับชีวิตด้านในของตนก็สามารถมาทำงานอย่างที่สองเพิ่มเติมได้ แต่การเพิ่มเติมนั้นก็ใช้ประโยชน์น้อยมากหรือไม่ใช้เลยจากสิ่งที่รู้มาใน

งานคันถะ เวลานี้บ้านเรานั้นอาจกล่าวได้ว่ารับเอาอิทธิพลของการจำแนกนี้มาใช้อย่างกว้างขวาง เราจึงมีพระนักปริยัติและพระนักปฏิบัติที่แยกขาดจากกัน พระนักปริยัติไม่น้อยก็ถูกพระนักปฏิบัติว่าไม่มีความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนา ส่วนพระนักปฏิบัติไม่น้อยก็ถูกพระนักปริยัติว่าเป็นพวกคิดแต่อ่านคัมภีร์แต่ไม่ลงมือปฏิบัติอะไร มีผู้พยายามประสานความขัดแย้งนี้โดยกล่าวว่าปริยัติและปฏิบัติต้องเกื้อหนุนกัน คือปริยัติจะทำให้การปฏิบัติถูกต้องตามหลักวิชา เมื่อปฏิบัติถูกต้อง ปฏิเวธอันถูกต้องก็จะเกิดตามมา ปฏิเวธนั้นก็คือการบรรลุธรรม แต่คำแนะนำนี้ก็แทบจะใช้ไม่ได้ ในทางปฏิบัติเพราะวิปัสสนาธุระภายใต้ระบบการจำแนกเช่นนี้ไม่ต้องการพึ่งพาความรู้ทางปริยัติเลย เปรียบเทียบง่ายๆ เมื่อไปนั่งสมาธิก็จะถูกสอนในระบบใหม่ อาจมีสำนักวิปัสสนาบางสำนักที่ใช้ภูมิทางปริยัติเช่นภูมิใน “วิสุทธิมรรค” แต่สำนักเช่นนี้ก็มีน้อย สำนักส่วนใหญ่ไม่มีวิธีการสอนกรรมฐานที่ลึกกลับเป็นแบบฉบับของตนเอง ซึ่งอยู่นอกเหนือความรู้ทางปริยัติที่เรียนกันอยู่ใน

ระบบการศึกษาอันเป็นทางการของคณะสงฆ์

ไม่เพียงเท่านั้น การที่คัมภีร์รุ่นอรุณคัมภีร์กล่าวอ้างว่าภายหลังการเทศนาของพระพุทธองค์ ประชาชนเรือนหมื่นเรือนแสนได้บรรลุธรรมนั้นจะทำให้ภาพของการเทศนาของพระพุทธเจ้าผิดไปจากการสนทนาเพื่อให้เกิดปัญญาที่จะจัดการกับชีวิตที่เหลือด้วยตนเอง ที่พระสูตรเก่าๆ ไม่บรรยายว่า หลังจากการสนทนากับพระพุทธองค์แล้ว ผู้สนทนานั้นได้บรรลุธรรมก็เพราะพระพุทธศาสนาในยุคนั้นไม่ได้มองพระพุทธเจ้าว่าเป็นพระผู้ช่วยให้รอดที่เพียงแค่สาวกได้สัมผัสพระองค์จะโดยการเห็นหรือการได้ยินคำพูด ไม่ก็คำของพระองค์ ชีวิตที่ถูกครอบงำด้วยความเลวร้ายทั้งหลายก็จะพ้นบริสุทธิผ่องแผ้วขึ้นมาทันตาเห็น พระพุทธเจ้านั้นตรัสเสมอว่าความบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์เป็นเรื่องเฉพาะคน ไม่มีใครช่วยล้างความสกปรกในชีวิตของผู้อื่นได้ แม้แต่พระองค์เองก็ตาม ผู้ที่จะล้างจิตใจอันทุกข์โศกของตนก็มีแต่ตนเท่านั้น ดังนั้นแม้ว่าพระธรรมที่ทรงเอื้อนเอ่ยออกมาจะงดงามลึกซึ้งอย่างไร พระธรรมนั้นโดยตัวเองก็ไม่อาจจะล้างใจของคนฟังได้ กระบวนการทั้งหมดในการล้างใจของตนต้องเป็นเรื่องของคนผู้นั้น แต่ในยุคอรุณคัมภีร์ สถานะของพระพุทธองค์จากที่เคยทรงเป็นผู้นำการสนทนาเพื่อให้ผู้ฟังเอาไปคิดเองกลับกลายมาเป็นผู้ทรงช่วยชะล้างจิตใจของมหาชนให้สะอาดอย่างเป็นปาฏิหาริย์และอย่างที่ทำได้คราวละมากๆ เรื่องนี้ผมคิดว่าเป็นเรื่องที่ผู้สนใจว่าพระพุทธศาสนาดั้งเดิมสอนอย่างไรควรสนใจให้มาก

มีเรื่องหนึ่งที่ผมสนใจเป็นส่วนตัวและสงสัยมานานแล้วคือ “การปฏิบัติธรรมนั้นจะต้องมีความหมายและมีเนื้อหาไหม” ผมหมายความว่าอย่างนี้ สมมติว่าผมเป็นทุกข์ใจที่ถูกเรียนหนังสือไม่เก่ง ผมไปหาพระ พระท่านชวนผมคุยว่า ที่ถูกเรียนไม่เก่งนั้นเป็นเพราะใจเกียจหรือว่าได้พยายามเต็มที่แล้ว ผมตอบว่าเขาทำเต็มที่แล้ว พระท่านเลยขออนุญาตผมว่า ถ้าอย่างนั้นโยมจะทุกข์ใจทำไมในเมื่อโยมมีลูกที่รับผิดชอบชีวิตเต็มที่แล้ว การเรียนไม่เก่งนั้นเขาไม่ได้เลือกเอง แต่การรับผิดชอบหรือไม่เป็นเรื่องที่มนุษย์เราเลือกได้ เมื่อเขาได้เลือกในทางที่ควรแล้วก็ไม่มีความผิดที่ผมน่าจะทุกข์ใจ เมื่อกลับมาบ้านแล้ว คืนหนึ่งผมนอนทบทวนสิ่งที่พระท่านพูด ผมเริ่มเข้าใจว่าทุกข์ที่เกิดแก่ผมนั้นมาจากการคิดไม่รอบคอบ คิดอย่างเอาแต่ความรู้สึกลึกหรือความอยากของคนเป็นที่ตั้ง ไม่ได้คิดถึงลูกเลย ไม่มีเมตตาแก่ลูกเลย อันที่จริงผมควรคิดตรงกันข้าม คือเมื่อลูกเกิดมาหัวไม่ดี ผมควรที่จะสงสารและรักลูกให้มาก ความรักลูกนั้นควรแสดงออกในรูปของการทำให้เขาได้เรียนรู้สิ่งที่ตรงกับความสามารถของเขาที่สุด ผลจากความคิดนี้ทำให้ผมรู้สึกละอายใจที่ก่อนหน้านี้

นั้นได้เกี่ยวเชิญลูกเพื่อให้เขาเรียนเก่ง ซึ่งทั้งหมดไม่ได้เป็นไปเพื่อลูกเลย แต่เพื่อตัวผม ก่อนนอนคืนนั้น ผมตั้งใจว่าเช้าวันใหม่ ผมจะรักลูกให้มาก และทำเพื่อลูกให้มาก เพื่อให้เขามีความสุขตามอัธยาศัย... นี่ก็คือตัวอย่างการเปลี่ยนความคิดและพฤติกรรมของคนที่ผมคิดว่าพระพุทธศาสนายุคเดิมต้องเรียกว่าเป็นการปฏิบัติธรรมอย่างแน่อน ขอให้สังเกตว่า ในความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ กระบวนการทั้งหมดเกิดขึ้นอย่างมีเนื้อหา มีความหมาย คือ ผมรู้ว่าอะไรคือที่มาของปัญหาและรู้ว่าจะแก้ปัญหานั้นอย่างไร โดยมีคำแนะนำที่ดีเลิศจากพระเป็นจุดเริ่มต้น

แต่ถ้าผมไปหาพระอีกรูปหนึ่ง ท่านไม่พูด ไม่อธิบายอะไร ท่านบอกให้ผมไปนั่งที่มุมสงบแห่งหนึ่งในวิหาร แล้วท่านก็ให้ผมหลับตานั่งบริกรรมว่า “ขุบหนอ... พองหนอ...” ท่านบอกให้ผมทำอย่างนั้นไปเรื่อยๆ การภาวนาเช่นนี้ผมถือว่าไม่มีเนื้อหา ไม่มี ความหมาย เพราะภายในกระบวนการที่ว่านี้ผมไม่รู้อะไรเลย รู้เพียงว่าต้องภาวนา ซึ่ง

นั่นผมก็ไม่รู้จักเช่นเคยว่าหมายความว่าอย่างไร เกี่ยวข้องกับความทุกข์ใจที่อยากให้ลูกเรียนเก่งอย่างไร

การปฏิบัติธรรมในความหมายที่เข้าใจกันทั่วไปในสำนักวิปัสสนาบ้านเราเวลานี้เป็นกิจกรรมที่ไม่มีเนื้อหา ไม่มีความหมาย ซึ่งผมก็เข้าใจว่าที่ท่านเห็นเช่นนั้นเป็นเพราะในยุคอรรถกถาแนวคิดเรื่องการปฏิบัติธรรมได้เปลี่ยนไปจากเดิม พระอรรถกถาจารย์นั้นท่านคิดว่าการปฏิบัติธรรมก็เหมือนการกินยา เมื่อเราปวดหัวเราไปหาหมอ หมอไม่จำเป็นต้องคุยกับเราเลยก็ได้ เพียงแต่รู้ว่าเราปวดหัว หมอก็อาจสั่งยาให้เรากิน หน้าที่ของเราคือกินยาตามที่หมอสั่ง เราไม่ต้องรู้เลยว่ายานั้นทำจากอะไร ทำไมมันจึงรักษาอาการปวดหัวได้ ถ้ายาที่หมอสั่งให้ลูกกับโรค อาการปวดหัวก็จะหายไปเอง พระอรรถกถาจารย์ท่านคงเห็นว่าพระพุทธองค์นั้นก็เหมือนแพทย์หรือนักวิทยาศาสตร์ที่รู้เรื่องยาดี สำนักสอนวิปัสสนาก็คือผู้ที่เรียนตำรายามาจากพระพุทธองค์ ดังนั้นเมื่อผมเป็นทุกข์ใจไปหาท่าน ท่านก็สั่งยาให้ ยาท่านั้นก็คือการทำวิปัสสนาด้วยการบริกรรมว่า “ขุบหนอ...” เป็นต้น ผมไม่ควรสงสัยอะไร เพราะถ้าบริกรรมถูกส่วน จะเกิดอะไรบางอย่างกับผมที่บอกไม่ได้ว่าคืออะไร แต่ถ้าสิ่งนี้เกิดขึ้น ผมจะเหมือนคนตื่นจากหลับ ความทุกข์ใจทั้งหลายแหล่ที่มีอยู่ (ซึ่งไม่เพียงแต่เฉพาะทุกข์เรื่องลูกหัวไม่ดีนี้เท่านั้น) จะละลายหายไปสิ้น

ผมยอมรับว่ามีกิจกรรมบางอย่างในชีวิตเราที่ไม่ต้องการเนื้อหา ไม่ต้องการความหมาย แต่กิจกรรมเหล่านี้มักเกี่ยวข้องกับเราในทางกาย ไม่ใช่ใจ ไม่ใช่ ความคิด ดังเรื่องการกินยาแก้ปวดหัวที่กล่าวข้างต้น ดังนั้นจนวันนี้ผมก็ยังสงสัยอยู่ ว่า การปฏิบัติธรรมอันหมายถึงการนั่งหลับตาภาวนาข้อความที่ไม่มี ความหมาย ไม่มีเนื้อหา จะเกี่ยวข้องหรือโยงไปหาความสิ้นทุกข์ในใจอย่างไร ที่ผมสงสัยเช่นนี้ก็เพราะเมื่อผมอ่านพระสูตรเก่าๆ ที่เชื่อได้ว่าเป็นบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าในยุคที่ยังไม่มีการดัดแปลงแก้ไขโดยคนรุ่นต่อมา วิธีการที่พระพุทธองค์ทรงใช้ในการช่วยให้ผู้คนสามารถแก้ทุกข์ด้วยตนเองล้วนแล้วแต่เป็นวิธีที่มีเนื้อหา มีความหมาย คนใช้รู้และเข้าใจว่าตนกำลังทำอะไรและสิ่งที่ทำเกี่ยวข้องอย่างไรกับการที่ทุกข์ภายในใจนั้นจะสลายไป

วิธีการที่พระพุทธองค์ทรงใช้นั้นเป็นวิธีการที่เชื่อในสองสิ่งคือ (๑) พลังของภาษามนุษย์ และ (๒) พลังของเหตุผลหรือปัญญา แม้ว่าพระพุทธองค์จะตรัสเตือนให้เราเข้าใจว่าภาษานั้นมีข้อจำกัดบางอย่างในตัวเอง แต่ก็ทรงยอมรับว่าภาษานั้นเป็นเครื่องมือที่ดีที่สุดเท่าที่มนุษย์มีอยู่ในการสื่อสารสิ่งที่ตนหนึ่งคิดและรู้สึกไป ยังอีกคน มีพระพุทธทวณะในพระไตรปิฎกที่บรรยายภาพของธรรมที่ทรงแสดงว่า

งามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ผมเข้าใจว่าพระธรรมนั้นงามในเชิงภาษาและเนื้อหาโดยที่สองเรื่องนี้ว่าไปแล้วในท้ายที่สุดก็เป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้ ปรัชญาในทางพระพุทธศาสนา ในความคิดของผมคือบุคคลที่คิดได้ลึกซึ้งและงดงาม ดังนั้นเมื่อพูดหรือเขียนแสดงความคิดของตน คำพูดหรือข้อเขียนนั้นย่อมจะงามและลึกซึ้งด้วย ผมเชื่อว่ามนุษย์เรานั้นอาจต่างกันในการแสดงออกทางภาษา คือมีบางคนเท่านั้นในโลกที่พูดหรือเขียนได้ลึกซึ้งเป็นพิเศษมากกว่าคนอื่น แต่ในแง่การรับรู้ภาษา ผมคิดว่าเรามีสิ่งนี้ไม่ต่างกัน กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือปัญญาในการแสดงออกและรับรู้เชิงภาษาของคนเราต่างกันในแง่แรก แต่ไม่ต่างกันในแง่หลัง ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ แม้จะไม่อาจคิดได้ลึกซึ้งอย่างพระองค์ แต่แทบทุกคนก็ล้วนแต่สามารถรับรู้หรือเข้าใจความลึกซึ้งงดงามของพระธรรมที่ทรงแสดงได้ การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนานั้น เริ่มต้นจากการที่ปราชญ์ในทางพุทธธรรมได้เริ่มต้นการสนทนาด้วยการชี้ให้ผู้ฟังหรือผู้อ่าน

มองเห็นประเด็นที่ผู้คนในโลกมักมองข้ามหรือคิดไม่ถึงก่อน จากนั้นก็เปิดโอกาสให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านได้คิดต่อด้วยตนเอง ในแง่การปฏิบัติธรรมไม่อาจแยกออกจากการไตร่ตรองเรื่องที่ลึกซึ้ง และเรื่องที่ลึกซึ้งนั้นก็แยกไม่ออกจากการมีปราชญ์ในทางธรรม แน่แน่นอนว่า การจะมีปราชญ์ในทางธรรมนั้นก็แยกไม่ออกจากการที่สังคมพุทธนั้นมีบรรยากาศของการส่งเสริมความเข้าใจพุทธธรรมอย่างเป็นเหตุเป็นผล ถามว่าบรรยากาศที่ว่านั้นเป็นอย่างไร คำตอบคือ เป็นอย่างสมัยที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ เปิดพระไตรปิฎกส่วนที่เป็นพระสูตรเก่าๆอ่านดูเถิด แล้วเราจะมองเห็น

ในตอนต้นของบทบรรณาธิการนี้ ผมได้กล่าวว่า สัญญาสำหรับบอกว่าพระพุทธศาสนาในดินแดนนั้นๆเจริญรุ่งเรืองมากเพียงใดให้ดูจากการที่ดินแดนที่ว่านั้นมีปราชญ์ทางพุทธศาสนาหรือไม่เพียงใด สำหรับผม จากข้อมูลทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้น ปรัชญาทางพุทธศาสนาจึงเป็นคนละเรื่องกับอาจารย์สอนวิปัสสนาอย่างเป็นกลไกและอย่างปราศจากเนื้อหา ในทำนองเดียวกัน ปรัชญาทางพุทธธรรมย่อมไม่ใช่หลักปฏิบัติที่แทบจะนึกออกว่าพระไตรปิฎกเล่มไหน หน้าใด กล่าวเรื่องอะไรเอาไว้ หรือ ไม่ก็ไม่นักวิจัยทางด้านพุทธศาสนาที่มีประสบการณ์ในการศึกษาวิจัยพระพุทธศาสนาทั้งในแง่คัมภีร์ คำสอน วัฒนธรรม หรือปรัชญามาอย่างโชกโชน แน่แน่นอนว่าบุคคลที่มีคุณสมบัติตามที่กล่าวมานี้ต้องถือว่ามิใช่ประโยชน์บางแง่บางด้านต่อสังคม แต่ประโยชน์ที่ว่านั้นก็น้อยกว่าประโยชน์ในการแสดงให้โลกเห็นว่าพุทธธรรมเป็นสิ่งที่มีความมั่นคงไม่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยหรือสังคมหรืออคติของผู้คน

ท่านผู้อ่านที่อ่านมาถึงตรงนี้อาจสงสัยว่า ผมกำลังมั่นหมายที่จะเห็นบุคคลเช่นใดเวลาที่ผมพูดถึงปราชญ์ในทางพระพุทธศาสนา คำตอบของผมคือ หากเขาอย่างสูงสุด ปราชญ์ที่ผมหมายถึงก็คือพระพุทธองค์ รองลงมาก็คือบรรดาพระอรหันตสาวกทั้งหลายที่เป็นเรี่ยวแรงสำคัญที่ทำให้ผู้คนได้มีโอกาสรับพระธรรมไปใช้ในชีวิตด้วยตัวของเขาเอง ผมมีข้อสังเกตว่า พระพุทธองค์นั้นแม้จะทรงเลอเลิศปานใด แต่เวลาที่ทรงแสดงธรรม ทรงปฏิบัติพระองค์เสมือนสหายร่วมการสนทนา สำหรับคนที่รู้ปรัชญากรีก ขอให้นึกถึงโสกราตีส พระพุทธองค์และโสกราตีสนั้นในความรู้สึกของผมอยู่ห่างไกลจากการเป็นศาสดาในความหมายของผู้ปรารถนาจะสร้างอาณา-จักรขึ้นมาสักแห่งหนึ่งที่ในนั้นคนจะถูกแวดล้อมขยอกเอาไว้สูงด้วยสาวกจำนวนมหาศาลที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ พระพุทธองค์นั้นทรงเป็นพระศาสดาในความหมายที่เรียบง่ายคือผู้นำการสนทนาเพื่อให้ผู้คนใช้ชีวิตระทม

ทุกซ์ได้ค่อยๆมองเห็นว่าตนจะเดินออกไปจากห้วงแห่งทุกข์ที่มีมืดมิดและทรมานนั้นด้วยตนเองได้อย่างไร ความยิ่งใหญ่ของพระองค์อยู่ที่ตรงนี้เป็นความยิ่งใหญ่ที่มาจากความเรียบง่ายตรงไปตรงมา แต่มีเหตุผล มีคำอธิบาย

อาจารย์สอนวิปัสสนาที่ยิ่งใหญ่บางท่านในบ้านเรานั้นผมรู้สึกที่ท่านกำลังสร้างอาณาจักรส่วนตัว ในทำนองเดียวกัน ผู้ที่เราเรียกว่าปราชญ์ในทางปฏิบัติบางท่านก็กำลังสร้างอาณาจักรที่ว่่านั้น ทั้งสองแบบนี้เป็นคนละอาณาจักร แต่สุดท้ายก็เป็นอาณาจักรเหมือนกันคือในนั้นตัวอาจารย์จะถูกเชิดชูแวดล้อมด้วยสาวกที่ไม่ต้องการคิดด้วยตนเองอะไรทำให้ผมรู้สึกเช่นนั้น...

คำตอบคือ เมื่อผมได้มีโอกาสเห็นบางแง่บางด้านของความคิดเล็กๆข้างในของท่านเหล่านี้ ผมรู้เลยว่าไม่ใช่ปราชญ์อย่างที่พระพุทธศาสนาต้องการ ท่านเป็นปราชญ์ไม่ได้เพราะท่านรักและห่วงหาพันพระพุทธศาสนาของท่านมากเกินไป จนมองไม่เห็นความงดงามในศาสนาอื่นหรือในระบบความคิดอื่น

เมื่อไม่นานมานี้ผมไปบรรยายถวายความรู้แก่พระสงฆ์ที่จะเดินทางไปทำหน้าที่เป็นพระธรรมทูตยังต่างประเทศ ผมไปบรรยายเช่นนี้ทุกปี ปีนี้ดูเหมือนจะเป็นปีที่ ๑๓ แล้ว มีเหตุการณ์ชวนให้เศร้าใจเกิดขึ้นคือระหว่างบรรยายพระท่านถามความเห็นของผมเรื่องเหตุการณ์ที่ภาคใต้ ท่านถามว่าผมคิดอย่างไรที่พระสงฆ์ถูกฆ่าตายโดยชาวมุสลิม ผมพยายามจะไม่ตอบ แต่ท่านก็ะฮั่นกะฮอย ผมเลยขอตอบอย่างที่ผมคิดว่าจะตรงกับสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอนที่สุด โดยอ้างเหตุการณ์ในพระไตรปิฎกมาประกอบ ผลคือพระท่านไม่พอใจผม ท่านใช้ถ้อยคำที่รุนแรงหยาบคายกับผมว่า “ถ้าอาจารย์คิดอย่างนี้ก็เท่ากับอาจารย์เนรคุณพุทธศาสนา”

ผมกลายเป็นคนเนรคุณต่อพระพุทธศาสนาเพราะผมกล่าวว่า ผมเชื่อว่าพระพุทธศาสนาเราสอนเรื่องการไม่ตอบโต้ผู้ที่ทำร้ายเราตามหลักโอวาทปาฏิโมกข์ แต่เรื่องนี้ผมพอจะเข้าใจว่าอะไรทำให้พระสมัยนี้ท่านเล็ดร่อนมากขนาดนี้ ผมไม่โทษท่าน แต่โทษหรือกล่าวให้ถูกต้องเสียใจที่บ้านเรานั้นว่างเว้นจากการมีปราชญ์ทางพุทธธรรม เรามีอาจารย์สอนวิปัสสนากันเต็มไปหมด เรามีบุคคลที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้รู้ทางพุทธศาสนาหลายคน แต่ภายในบรรยากาศเช่นนี้พระสงฆ์โดยทั่วไปกลับเป็นบุคคลที่ใจร้อนรุ่ม ไม่เย็น ไม่สงบ นึกอยากได้อะไรก็ชุมนุมเดินขบวนกันง่ายๆ เกิดอะไรขึ้นกับวงการพุทธศาสนาบ้านเรา... ถ้าให้ผมตอบ สิ่งที่เราขาดคือปราชญ์ทางพุทธศาสนาที่จะมาช่วยนำสังคมพุทธให้เย็นและสงบ

ใน “กาลามสูตร” พระพุทธองค์ตรัสเตือนให้เราระวังคนประเภทหนึ่งเอาไว้ คนที่ว่ำนี้อือครูของเราเอง ผมพอจะเข้าใจแล้วว่าทำไมจึงตรัสไว้เช่นนั้น ครูที่ศิษย์เชื่อว่ารู้พุทธธรรมดีนี้แหละที่อาจเป็นอันตรายแก่การปฏิบัติธรรมของเราได้มากที่สุด ครูที่ร้อนเพราะในใจไม่มีเมตตา ย่อมจะพาลูกศิษย์ที่ไม่มีความคิดร้อนตามด้วย แต่ถ้าครูเย็น ลูกศิษย์ที่มีความคิดก็จะเย็นตามด้วย ๐